

A politológia mint demokráciatudomány

A felsőoktatásban tárgyként szereplő politológia behatárolásában nemcsak tudományos és didaktikai szempontok érvényesülnek, hanem politikaiak is. A felsőoktatást ugyanis mindenütt a világon a szakképzésen túl az elitképzés színterének is tekintik. A felsőfokú diplomával rendelkezőktől az állam és a társadalom is mintaadó, hangadó, közvéleményformázó – röviden elit – szerep eljátszását várja.

Az oktatási rendszer döntően állami befolyás alatt áll. Még akkor is, amikor magán tanintézményről van szó, az állam az, amely az oktatás alapvető paramétereit meghatározza. A tanterv és tananyag nagyobbik része ily módon eleve adott. Az állam működése viszont döntő módon függ az állampolgárok viselkedésétől. Az államnak tehát alapvető érdeke, hogy olyan polgárokat neveljen, akiknek az ismeretei és indoktrinációja (ideológiai bevésettsége) biztosítja lojalitásukat (hűségüket, együttműködésüket).

A felsőoktatás általános műveltségi tárgyai között tehát mindenütt szerepel egy politikai tárgy, amit nem feltétlenül hívnak politológiának. A Szovjetunió idején – amikor az előző nemzedék küzdött a diplomájáért – ezt a szerepet a tudományos kommunizmus töltötte be. E tárgy bevallott célja az volt, hogy a kommunizmus ügyének elkötelezett, igaz szovjet embereket neveljenek. Mivel a felsőfokú végzettség akkor is elitfunkciók ellátását implikálta, ezért az ideológiai front elméleti szinten megfelelően felvértezett harcosait is képezték.

A tudományos kommunizmus fő anyagát Marx, Engels, Lenin műveinek kellőképpen összeválogatott elemei képezték. Ezt esetleg kiegészítették az éppen pozícióban lévő pártfőtítkár Sztálin, Hruscsov, Brezsnyev, Andropov végül Gorbacsov iránymutató aranymondásai. Az anyag pontos elsajátítása volt hivatva biztosítani, hogy a termelőerők fejlődése mozgatta osztályharcban lássák a történelmi átalakulások motorját, amelyek kikerülhetetlenül visznek a kommunizmus felé. A Szovjetuniót az emberiség avangárdjának – élcsapatának – szerepében tüntették fel, az ország hű, öntudatos polgárának lenni, tehát megtisztelő kötelezettségnek számított. Ideológiai önbizalmat adni és elhivatottsággal beoltani – ez volt a tudományos kommunizmus feladata a Szovjetunió oktatási rendszerében.

Maga a tény, hogy önök az ukrán felsőoktatási rendszerben kapnak képzést jelzi, hogy a Szovjetunió időközben megszűnt. Megszűnésének egyik oka az volt, hogy polgárai nem tekintették megtisztelő kötelességüknek a rendszer anomáliáinak (torzulásaink) elviselését. A tudományos kommunizmust ezek szerint nem oktatták kellő színvonalon. Ha ugyanis sikerült volna kellő számú – a emberiség boldogítása szovjet módjának elkötelezett – embert kiképezni, azok esetleg képesek lettek volna úrrá lenni azokon a gondokon, amelyek utóbb szétfeszítették a Szovjet-Orosz Birodalmat.

Kortársaink többsége tanúja volt ennek a folyamatnak. E folyamatnak pedig jellegzetes eleme volt az ideológiai fellazulás. A végén már nyíltan megkérdőjelezték a kommunizmus tanainak helyességét. Az ideológiai oktatás fellelőjeiben – a szovjet egyetemeken (így az Ungvárin is) az osztályharc, proletárdiktatúra, demokratikus centralizmus mellett/helyett egyre gyakrabban használtak olyan fogalmakat, mint demokrácia, jogállamiság, pluralizmus. Hosszú évtizedekig, mint az államot veszélyeztető aknamunka megnyilvánulásait üldözték az efféle eszméket, tiltották vagy elhallgatták az ezekről szóló klasszikus elméletek megalkotóit, bebörtönözték azokat, akik hirdetni próbálták őket. Aztán, történelmi léptékben pillanatok – pár év – alatt ezeknek az eszméknek mindent elsöprő divatja támadt. A Szovjetunió azután dőlt

meg, amikor az egyetemeken a Marxizmus klasszikusai helyett Mill, Burke, Touckville; Majakovszkij helyett pedig Orwel és Szoldzsenyicin került a tanárok és diákok (értelmesebbje) érdeklődésének homlokterébe.

A Szovjetunió széthullása és Ukrajna önállósodása a demokrácia jegyében telt el. Volt egy rövid időszak, amikor az addig tiltott eszméknek igazi vonzereje, divatja, mondhatni varázsa volt. Ezen eszmék követése tűnt akkor a jólét, a felemelkedés, a boldogulás zálogának. A lelkesedés azóta alább hagyott, az akkor átvett uralkodó eszméket azonban hivatalosan azóta sem kérdőjelezték meg. A függetlenné vált Ukrajna egyetemein tehát egyik napról a másikra tudományos kommunizmus helyett politológiát kezdtek el oktatni a marxizmusból kiképzett tanárok.

A kommunista párt vezető szerepe helyett a versengő többpártrendszer dicsőítése okozhatott némi lelki megpróbáltatást ezeknek az embereknek. A tárgy funkciója azonban nem változott – így az oktatás célja sem: az uralkodó rendszerbe illeszkedő elittagokká indoktrinálni a diákokat. Egy nyugat-európában évtizedek óta politológiát oktató tanár a tárgyi ismereteket illetően talán joggal nézi le volt tudományos kommunista kollegáját valahonnan Ukrajnából; munkájuk célja és logikája azonban ugyanaz: bevésni a rendszer működéséhez szükséges értékeket és ismereteket a valamelyest még formálható diákok tudatába.

A politológia tehát nem a politikáról szól általában, hanem kifejezetten a nyugati jóléti társadalmakban működő plurális demokráciákról. Ez nem azt jelenti, mintha másfajta politikáról nem esne szó e diszciplína keretében. Nagyon is sok. Például tárgyalja a különféle totalitárius társadalmak sajátosságait. A demokráciához képest azonban ezek torzok, rosszak, elítélendők. Vagyis a politológia a nyugati mintájú demokráciákat fogadja el mintának, a politika ideáltipikus esetének. Amikor más formákról esik szó, azokat primitívnek vagy eltorzultnak tekinti. Nem is tehet másként, hiszen a diákoknak hinni kell abban, hogy a politika demokratikus működése az, ami magától értetődő módon természetes és jó.

Ukrajnában az ideáltipikus demokráciáról szóló sémák elsajátításának különös jelentősége van. Elsősorban azért, mert az itteni rendszer működése igen távol áll a mintaként elkönyvelt rendszerektől. Sőt úgy lehetne jellemezni a helyzetet, mint demokratikus intézmények keveredését a totalitárius rendszer beidegződéseivel. Ezek az elemek hosszú távon aligha férhetnek meg egymás mellett. A most formálódó tudatú nemzedéknek döntő szerepe lehet abban, milyen irányba megy tovább Ukrajna fejlődése (vagy visszafejlődése). Míg tehát a nyugati civilizáció központi területein a politológiaoktatáson a bejáratott rendszer fenntartása múlik, addig itt a peremterületen sorsdöntő jelentősége lehet az ifjú nemzedék tájékozottságának és elkötelezettségének, magának a plurális demokráciának rendszerszervező elvként történő érvényesítésében.

A politológia így Ukrajnában továbbra is különösen közeli rokona marad a tudományos kommunizmusnak. Az utóbbi egy világmegváltó ügy számára próbált híveket nevelni, az előbbi Ukrajnában a nyugati politikai minták meggyökereztetéséhez próbál elkötelezett elitet indoktrinálni.

Azt is az anológiákhoz lehet sorolni, hogy az ukrán demokrácia, de talán magának az országnak a fennmaradása is ezen erőfeszítés hatékonyságának a függvénye.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy nem a Szovjetunió kommunizmusa volt az egyetlen politikai rezsím, amely úgy bukott meg, hogy az elitje nem hitt többé annak alapértékeiben, pontosabban az értékeket

egységbe foglaló metaideológiában. Volt rá eset, hogy liberális demokráciák estek áldozatul totalitárius mozgalmak nyomásának. A bolsevikok nem a cári rendszert győzték le, hanem a legalábbis papíron demokratikus köztársaságot. A Weimari Köztársaság, amelyet a németek Hitler nemzeti szocialista rendszerére cseréltek az akkori Európa talán legdemokratikusabb rendszere volt. A lényeg, hogy a demokráciák is sérülékenyek, és így minden további nélkül áldozatul eshetnek mindenféle totalitárius és autoriter mozgalmaknak. Ezekről beszélni kell a kurzus keretein belül éppen azért, hogy az ukrainai demokrácia építői ne legyenek teljesen kiszolgáltatva az antidemokratikus ideológiák tetőző divathullámainak.

A demokrácia védelmében írt egyik legismertebb értekezés „A nyílt társadalom és annak ellenségei” címet viseli (Popper). A demokratikus társadalmak nyíltsága és toleranciája vajon nem teszi-e őket eleve kiszolgáltatottá? Első ránézésre úgy tűnhet, igen. Hiszen a Szovjetunióban fizikailag is üldözték azokat, akik az emberi jogokat többpártrendszerű választásokat kérték számon az államon. A nyitott társadalmakban az autoriter eszmék terjesztésének útjában alig áll valamilyen akadály. Nem is lehet másképp, hiszen a demokrácia lényege, hogy az állam legitimitását (elfogadottságát) az emberek szabad választásából vezeti le. Nyitva hagyja tehát azt a lehetőséget is, hogy az emberek szabad akaratukból mondjanak le a szabad választás lehetőségéről.

Na de hogy mondhat le valaki ép ésszel arról a jogról, hogy az életfeltételeit döntően befolyásoló államhatalmat legalább a választások alkalmával befolyásolja? A demokráciaparadigma keretein belül maradván ez valóban elképzelhetetlen. De vajon mindenki ezen paradigma kereteiben gondolkodik? Aligha. Gondoljunk csak azokra, akik dacosan elutasítják, hogy egyáltalán gondoljanak a politikára. Vagy ha gondolnak, akkor úgy gondolják, hogy úgy sem tudnak rá befolyást gyakorolni, ezért távol maradnak attól. Ukrajna viszonyai között egyáltalán nem nehéz elképzelni egy olyan helyzetet, ahol a lakosság nagy része ebbe a két kategóriába tartozik. Onnét kezdve pedig szabad a pálya a nyitott társadalom ellenségeinek.

A fenti megfontolások a politológia társadalmi szerepét illetően igen erőteljesen befolyásolják ennek a diszciplínának a tartalmát. Nemcsak a tudomány jelenlegi főáramának kell megfelelnie, hanem annak a szerepnek is, amit a jövő elitje képzésében szánnak neki. Hogy ez mennyire felel meg a tudományosság kritériumainak? Semennyire. A tudomány leír és magyaráz, nem pedig értékkel. A politológiát, mint általános műveltségi tárgyat pedig – bár szintén leírásokat és magyarázatokat tartalmaz – átítatja egy ideologikus értékítélet: a plurális demokrácia az emberek politikai közösségeinek természetes, legjobb, üdvös, elérendő vagy megtartandó formája.

Ha valaki nem hisz ebben a hittételben, annak a politológia tantárgy anyaga hamisan hat. Mivel (nagyjából) demokráciában élünk, ezeknek az embereknek lehetősége van felkutatni és tanulmányozni a szerzőket, akiknek legtehetségesebbjei pont olyan sziporkázó intellektussal és meggyőző érveléssel mutatják be a demokrácia komiszságát, mint ahogy az eddig emlegetett szerzők érvelnek mellette. Tulajdonképpen csak azokat a keveseket lehet a demokrácia teljes értékű védelmezőinek tekinteni, akik előítéletmentesen elsajátítva a demokráciaellenes vagy demokráciaszkeptikus tanokat képesek mégis csak a demokrácia mellett állást foglalni. Ilyen célt kitűzni azonban túlzott maximalizmus lenne. Az oktatásüzem átlagos

nyersanyagának szerepét játszó diákoknak is tudnia kell azonban arról, hogy mi az a felső szint, aminek eléréséhez néhányan majd kedvet kapnak.

Kovács Miklós